

İSLAM VE YORUM II

Temel Tartışmalar, İmkânlar ve Sorunlar

II. CİLT

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

İnönü Üniversitesi
(İlahiyat Fakültesi)

İnönü Üniversitesi Yayınları No: 37
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları No: 2

Sertifika No
26607

Yayına Hazırlayan
Prof. Dr. Fikret KARAMAN

Takım Numarası
978-975-8573-74-5 (Tk)

ISBN
978-975-8573-76-9 (2.C)

1. Baskı Aralık 2018 Ankara 500 Adet

Editörler
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI
Dr. Öğr. Üyesi Harun BEKİROĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR

İsteme Adresi
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
44280 Kampüs / MALATYA
Telefon: (0422) 377 49 99
e-posta: ilahiyat@inonu.edu.tr

Baskı

YAYIN MATBAACILIK TİC. İŞLETMESİ
BASİMEVİ | PRINTING HOUSE

Serhat Mah. 1256 Sokak No:11
Yenimahalle / ANKARA

Tel: 0312 354 91 31 (pbx)

Faks: 0312 354 91 32

e-posta: bilgi@tdv.com.tr

**Açıklama: Bu eserde “Kitaptan Bölüm” olarak yer alan metinlerin
tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.**

Bu sempozyum İnönü Üniversitesi Bilimsel Araştırma
Projeleri Koordinasyon Birimince desteklenmiştir
This Symposium was supported by Scientific Research
Projects Coordination Department of the İnönü University

MODERN DÖNEMDE BAZI AYETLERİN YORUMUNDAN KAYNAKLANAN İTİKADÎ KIRILMALAR -BAKARA SÛRESİ 62. AYETİ MİSALİ-

Doç.Dr. Muhammet ALTAYTAŞ

Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi,

Kelam ve İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı/maltaytas22@hotmail.com

Giriş:

Bin yıldır İslâm milletinin mümessili olarak tarihin mihverine yerleşen Selçuklu-Osmanlı çizgisinin son iki yüzyılda etkinliğini yitirip, dağılmaya yüz tutması ve Batı medeniyetinin etkin bir güç olarak ve ilk anda gözleri kamaştıran felsefî ve bilimsel atılımlarıyla tarihin merkezine yerleşmesi sürecinde müslümanların sadece vatanları işgale uğrayıp parçalanmamış, aynı zamanda asırlardır biriktirdiği şuur ve zihin dünyası da altüst olmuş, hasara uğramıştır. Şuur ve zihin dünyamızda meydana gelen hasar ve tarih boyunca geliştirdiğimiz usulün akamete uğraması neticesinde, sadece fikhî değil itikadi konular da dâhil olmak üzere dini anlayışımızda kayda değer buhranlar, kırılmalar baş göstermiş ve sonuçta yeni ve tartışmalı bir takım neticelere ulaşılmıştır. Şüphesiz bu neticeler klasik ilim geleneğimizden farklı bir usulün mahsulüdür. İşte bu bağlamda Ehl-i kitabın itikadı ve necatı ile alakalı olarak Bakara Sûresi'nin 62. âyetinin yorumu kayda değer bir misal teşkil etmektedir. Aynı âyetin ifade ettiği mana benzer ifadelerle Maide sûresinin 69. âyetinde tekrar edilmektedir. Tebliğimizde bahsi geçen âyetin klasik yorumlarıyla modern dönemdeki bazı yorumlarını karşılaştırarak geçiş dönemindeki kırılmayı, hem usulü hem sebepleri hem de sonuçları bakımından tahlil etmeyi hedefliyoruz.

Dikkati çekmek istediğimiz bir diğer husus ise Ehl-i kitabın itikadî durumu üzerine konuşmak çoğu zaman anlaşıldığı gibi “öteki”nin itikadi durumu hakkında deyim yerindeyse “ahkâm kesmek”ten evvel, aslında kendi itikadî tasavvurumuzun tarifini yapmaktır. Bilindiği üzere tarifi başarısı “efradını cami’ ağyarını mani olmasıyla” ölçülür. Öyle ise meselâ yahudi ve hristiyanların itikadî durumuna dair tasavvurumuz aslında kendi itikadımızın bir nevi tarifidir.

a.Klasik anlayışta âyet-i kerimenin anlam ve yorumu:

Öncelikle bahsi geçen âyetin ilim geleneğimizde nasıl anlaşıldığını ortaya koymaya, akabinde de modern dönemdeki anlayışlara temas ettikten sonra neticeyi tahlile gayret edeceğiz.

Bahis konusu ayet-i kerime meâlen şöyledir:

“Şüphe yok ki iman edenler ile yahudiler, nasrânîler ve sabîîler’den her kim Allah’a ve âhiret gününe iman eder ve sâlih amel işlerse, elbette bunların Rableri yanında ecirleri vardır, bunlara bir korku yoktur ve bunlar mahzun olacak değillerdir.”¹

Tebliğde, ayeti bütün yönleriyle tefsir etmek yerine, yalnızca Ehl-i kitabın yani yahudi ve hristiyanların itikadi durumu ve necatı ile alakalı tarafını ana hatlarıyla ele almak istiyoruz. Bahsi geçen âyetin anlaşılmasındaki birinci mesele ayetin başındaki “iman edenler” (إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا) ibaresiyle kimlerin kast edildiğidir. Zira bu ifadeyle, akla ilk gelen manası ile iman edenlerin, yani Müslümanların kast edildiği düşünüldüğünde ayet-i kerimenin devamında onlardan “kim Allah’a ve ahirete iman ederse” (مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) ifadesiyle müminin iman etmesinden bahsedilmiş olacaktır ki bu da anlaşılması zor bir duruma ortaya çıkaracaktır. Tefsirlerimizde ayeti kerime tefsir edilirken bu mesele ele alınmıştır. Buna göre âyetin başındaki iman edenlerden (إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا) maksadın kimler olduğu ve buna göre ayetin manası hususundaki ihtilafları başlıca üç maddede toplayabiliriz:

1. İman edenlerden (إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا) maksat Kuss b. Saide, Rahib Bahîra, Varaka b. Nevfel, Habibu’n-neccar, Selman-ı Farisi, Necaşi gibi Hz. Peygamberin risâletinden evvel Yahudilik ve Hristiyanlığın batıl itikatlarından berî olan, Hz. İsa’ya iman etmiş muvahhid kimselerdir. Buna göre bahsi geçen kimseler, Hz. Peygamber’e erişmeden vefat etmişlerse veya onun risaletinden sonra onun öğrettiği şekilde Allah’a, ahirete iman eder (مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ) ve salih amel işlerlerse, getirdiklerinin tamamını tasdik ederek müslüman olurlarsa necata ereceklerdir.
2. Allah Teâlâ bu sürenin evvelinde önce münafıklardan sonra da yahudi-lerden bahsetmişti. Buna göre ayetin başından geçen iman edenlerden

¹ el-Bakara 2/62. (Bu ve tebliğdeki diğer ayet-i kerimelerin mealinde Ömer Nasuhi Bilmen’in mealinden istifade edilmiştir.)

(إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا) maksat kalben değil de sadece zâhiren veya lisanen imanını ikrar eden, müslüman görünen münafıklardır. İşte münafıklardan, yahudilerden, hristiyanlardan ve sabîîlerden her kim ki son peygamberin itikadi öğretilisine uygun olarak hem lisanen hem de kalben iman eder Müslüman olursa onlara korku yoktur.

3. Ayetin başında zikri geçen iman edenlerden (إِنَّ الَّذِينَ ءَامَنُوا) kasıt Hz. Peygamber'e iman edenler yani Müslümanlardır. Fakat buradaki ifade geçmişe raci olup, şimdiye kadar iman edenler kast edilmektedir. İkinci iman etmenin (مَنْ ءَامَنَ بِاللّٰهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ) manası ise geleceğe dairdir. Buna göre ayetin manası şimdiye kadar iman ve İslâm üzere olup bundan sonra da ölünceye kadar iman ve İslâm üzere sebat edecek kimselere korku yoktur, şeklindedir.²

Ayet-i kerimenin hristiyan iken müslüman olan Selmân-ı Fârisî ve arkadaşları hakkında nâzil olduğu rivayet edilmiştir. Selmân-ı Fârisî Allah resûlüne, kendisini bekleyen fakat ömrü vefa etmeyen, kavuşmuş olsalardı iman edeceklerini umduğu hristiyan arkadaşlarının durumunu sormuştu. Resûlullah da, rivayete göre onların İslâm dini üzere ölmediklerini beyan etmesi üzerine Selmân-ı Fârisî çok üzülmüştü. İşte bunun üzerine nâzil olan bu âyet-i kerîmede, Hz. İsâ'nın dinine tâbi olup da Resûlullah'ı görmeden ölenlerin kurtulmuş olacakları, Resûlullah'ı görüp de iman etmeyenlerin ise helâk olacakları beyan edilmiştir. Bu âyet nâzil olunca Resûlullah Selmân-ı Fârisî'yi çağırarak ve ayetin kendisi ve ashâbı hakkında indiğini ifade ettikten sonra şöyle buyurmuştur. "Kim benim peygamber olduğumu işitmeden önce İsâ'nın dini ve İslâm üzere ölürse o hayırdadır. Ama bugün kim beni işitir de bana iman etmezse muhakkak o helâk olmuştur."³

İlk müfessirlerden Mukâtil b. Süleyman'a (ö. 150/767) göre âyette, Hz. Muhammed'e erişmeden dinine sadakatle iman üzere iken vefat eden yahudi, hristiyan ve sâbiîler ile bunlardan Hz. Muhammed'e erişip onun getirdiklerini tasdik edenlerin, kurtuluşa erecekleri bildirilmiş ve böylece Selmân-ı Fârisî'nin endişe ve sorusu karşılık bulmuştur.⁴

Benzer şekilde Fahreddin Razi (ö. h.606/1210) de ayette bahsi geçen dalalet üzere olan dört fırkadan olanlar hak dini yani İslâm'ı tasdik ettikleri takdirde Allah'ın onların iman ve amellerini zayi etmeyeceği, mükâfatlarını vereceği bildirilmiştir. İlaveten Razî bilhassa "Allah'a iman etme" ifadesinin, imanın

² Ayet-i kerimenin yorumunda bu tasnif için bk., Fahreddin Razi, *et-Tefsîrü'l-kebir, Mefatihü'l-gayb*, Beyrut, Daru'l-fikr: 1981, III, 112.

³ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîr-i Kebîr*, thk. Abdurrahman Mahmud Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul 2006, I, 87, 88; İbn Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*, Beyrut 2005, I, 420; İbn Kesîr, *Fethü'l-kadîr tehzibi tefsîri İbn Kesîr*, Beyrut 1992, I, 366.

⁴ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, I, 87-88.

vacip kıldığı şeylerinin tamamına şamil olduğunu da vurgular.⁵ Benzer şekilde Zemahşeri (ö. 538/1144) de iman etme (مَنْ ءَامَنَ) lafzını, ayette bahsi geçen, yalnızca diliyle iman eden münafıkları, yahudi, hıristiyan ve sabîileri kast ederek, “yani bu kâfirler içerisinde halis bir şekilde iman eden ve İslâm dinine aslî olarak giren, katılan kimse” şeklinde tefsir etmektedir.⁶

Yine Osmanlı’nın Kur’an anlayışında önemli bir etkiye sahip olan, klasik anlayışı maharetle ihtisar eden *Tibyân* tefsiri de aynı görüşleri aktarır. Fakat adı geçen tefsirde Ayıntâbî Mehmet Efendi’nin (ö. 1111/1699) bahsi geçen âyetteki yahudi ve nasarâ tanımı dikkat çekicidir. Ona göre yahudilerden maksat, Hz. Mûsâ’nın dinini, nasârâdan maksat Hz. İsa’nın dinini terk edenlerdir. Sâbîiler ise Yahudilik ve Nasrânîlik’ten dönüp meleklerle ibadet edenlerdir.⁷ Zira ileride görüleceği gibi modern dönemde adı geçen din mensupları tam aksi istikamette yani Hz. Musa’nın veya Hz. İsa’nın dini üzere olanlar şeklinde tanımlanmıştır. Özetle Ayıntâbî’ye göre de işte adı geçen bütün bu zümreler yani gerek önceki peygamberlerin yolunu sadakatle takip etmeye gayret edenler gerekse tehevîvüd ve tenassur ederek onların yolundan sapanlar Hz. Muhammed’in ve Kur’an’ın bildirdiği şekilde iman ederlerse onlara korku yoktur.⁸

Elbette müfessirlerin görüşlerine dair sayfalarca misaller verilebilir. Fakat özetlemek gerekirse başta kelim ve tefsir ilmi olmak üzere klasik anlayışa göre insanın felâhını mümkün kılacak esaslardan olduğu vurgulanan Allah’a, âhirete iman ve sâlih amelden murat, bu sayılanlara, son peygamberin ve onun getirdiği ilâhî kitabın öğrettiği şekilde ve sadece zâhiren değil kalben de iman ederek, bu imanın gereği olan sair esasları da tasdik etmek sûretiyle salih amel işlemek, yani müslüman olmaktır.⁹ M. Hamdi Yazır’a (ö. 1942) göre bu imana münasip ameli yapacak kimselerin Hz. Muhammed’in risâletini inkâr etmeleri tasavvur olunamaz. Zira tarihin sayfaları onun nübüvvetinden daha bârîz ve zâhir bir nübüvvet şâhitlik etmemiştir. Ona göre semadaki yıldızlardan bazılarını kabul edip de güneşi inkâr edenlerin Allah’a karşı imanlarında ciddiyet ve ihlâs tasavvur etmek mümkün değildir.¹⁰

Dikkate değer en önemli husus şudur ki, klasik tefsirlerimizde bu âyet-i kerime hiçbir şekilde ilâhî menşeli din mensuplarının Hz. Peygamber’e ve Kur’an-ı Kerim’e

⁵ Razi, *a.g.e.*, III, 113.

⁶ Zemahşeri, *Keşşaf Tefsiri*, *el-Keşşaf an haka’iki gavamidi’t-tenzil ve uyuni’l-ekavil fi vucuhi’t-te’vil* (metin-çeviri), çev. Muhammed Coşkun...[ve öte.] ; edt. Murat Sülün, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 2016. 1. c. s. 398, 399.

⁷ Ayıntâbî Mehmed Efendi, *Tefsîr-i Tibyân*, İstanbul 1320, I, 52.

⁸ Ayıntâbî, *a.g.e.*, I, 52.

⁹ Mukâtil b. Süleyman, *a.g.e.*, II, 139; Ebû Mansûr el- Mâtürîdî, *Te’vilâtü ehli’s-Sünne* (thk. Mecdî Bâsellûm), Beyrut 2005, V, 340; Ayıntâbî, *a.g.e.*, II, 169.

¹⁰ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Ankara 1935, I, 372-373.

iman etmeden de hidayet üzere olabilecekleri ve necata erişecekleri şeklinde anlaşılmamış, tam aksine onların müslüman olmalarının gerekliliğine işaret olarak yorumlanmıştır ve bu husus bilhassa vurgulanmıştır. Meselâ Taberî'ye (ö. 310/923) göre eğer âyetle iman edenlerden maksat müslümanlardan müminler ise onların iman etmesi imandaki sebat ve kararlılıklarıdır. Fakat yahudi, hristiyan ve sâbiînin imanı Hz. Muhammed'i ve getirdiklerini tasdik etmesidir. Onlardan her kim Hz. Muhammed'e, getirdiklerine ve âhiret gününe iman eder ve sâlih amel işlerse ve ömrünü bu karar üzere değiştirmeden tamamlarsa onun amelinin sevabı ve eciri Allah katındadır.¹¹ Taberî ayetin mesajını şöyle ihtisar etmiştir. Yahudinin imanı, Hz. İsa gelinceye kadar Tevrat'a ve Hz. Mûsâ'nın sünnetine sarılmasıdır. Fakat Hz. İsa'ya eriştiği halde ona tâbi olmayanlar helâk olmuşlardır. Hristiyanın imanı ise İncil'e ve Hz. İsa'nın şeriatına sarılması durumunda makbuldür. Fakat Hz. Muhammed geldikten sonra her kim ki ona tâbi olmaz ve hâlâ üzerinde olduğu Hz. İsa'nın sünnetine ve İncil'e davet ederse helâk olmuştur.¹² İbn Kesîr (ö. 774/1373) de âyetin umumi mesajını "ümî nebî ve resule tâbi olan herkes ebedî saadete kavuşacaktır"¹³ şeklinde özetlemiştir.

b. Modern dönemde âyet-i kerimeye verilen bazı anlam ve yapılan yorumlar:

Geçen yüzyılın başlarından itibaren bilhassa modern zihniyetin tazyik ve tesiri ile İslâm zaviyesinden yahudi ve hristiyanların itikat ve istikameti ile necatı meselesi yeniden tartışılmaya başlanmıştır. İşte bu bağlamda çağın beklentilerine uygun neticelere ulaşmak üzere atıfta bulunulan, çokça tartışılan Bakara sûresinin 62. âyeti geleneğimizden farklı bir istikamette yorumlanmaya başlanmış ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bahsi geçen âyet-i kerimenin yorumundan hareketle Ehl-i kitabın, yani yahudi ve hristiyanların itikadî durumu konusunda İslâm dünyasındaki kırılganlığın en belirgin ve etkin olarak görülebileceği isimlerin başında Muhammed Abduh (1905) ve Reşid Rıza (1935) gelmektedir. Yeni dönemin ruhuyla da mutabık olan onların bu anlayışı oldukça etkili olmuş, hatta kendilerinden sonraki benzer yorumlara kaynaklık etmiştir.

Muhammed Abduh'a göre bu âyet-i kerimede, bir önceki ayeti kerimede bahsi geçen, İsrailoğulları'ndan kendilerine alçaklık ve zillet damgası vurulan, Allah'ın gazabına uğrayan, O'nun ayetlerini inkâr eden ve haksız yere nebileri katleden kimselerden istisna edilenler anlatılmaktadır. Buna göre önceki peygamberlerden herhangi birinin hidayetine tutunan ve geçmiş semavi

¹¹ Taberî, *a.g.e.*, I, 416, 417.

¹² Taberî, *a.g.e.*, I, 420; İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 366.

¹³ İbn Kesîr, *a.g.e.*, I, 366.

şeriatlardan herhangi birisine mensup olan herkes iman üzeredir. Abduh'a göre bu ayet-i kerimede, kavimlerin, renklerin, "mensup olunan dinlerin" ve diğer hususların Allah Teâlâ'nın rızası ve gazabı veya bir kavmin yücelmesi veya alçalması ile hiçbir alakasının bulunmadığı mesajı verilmektedir. Dünya ve ahiret mutluluğunun asıl dayanağı, kişinin nefsinin derinliklerinden gelecek burhan ve vicdanının katkısı neticesinde kalben tasdikle, sadık bir şekilde Allah'a imandır. Bu imanın Allah'ın zat ve sıfatlarına layık olmayan teşbih, temsil gibi şaibelerden de arınmış olması gerekir. İşte kişinin ahlakını, amelini ıslah edecek olan hakiki iman budur.

Reşid Rıza, hocasının görüşü istikametinde ayetin tefsirine şöyle devam eder: Ayetin başındaki iman edenlerle (إِنَّ الدِّينَ ءَامُنُوا) Hz. Muhammed'e tabi olan ve kıyamete kadar tabi olacaklar yani müslümanlar kast edilmektedir. İşte müslümanlarla birlikte yahudi, hristiyan ve sabîîlerden her kim yukarıda belirtildiği şekilde Allah'a ve ahirete iman eder, salih amel işlerse onların ecirleri Allah katındadır, onlar için korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir. Yani Allah Teâlâ'nın hükmü bütün kavimler ve semavi din mensupları için eşit olacaktır. Ona göre bu ayette hem geçmişe hem de geleceğe dair Allah Teâlâ'nın uyguladığı sünnet ortaya konulmuştur. Müfessirlerimiz bu görüşlerini desteklemek üzere Nisa sûresinin 123. ve 124. ayetlerine¹⁴ de atıf yapmaktadırlar. Reşid Rıza ve üstadına göre bahsi geçen ayet-i kerimelerde herhangi bir peygambere ve vahye iman eden fakat yalnız kendi dinlerine mensup olmakla necata erişileceği kuruntusuna sahip olan müslüman, yahudi, hristiyan veya sabîîlere şu mesaj verilmektedir: "Ahiret saadeti dini mensubiyetlerle değil, sadece nefis üzerinde yaptırım gücü olan sahih ve sâdık bir iman ve salih amelle elde edilir." Zira herhangi bir dini mensubiyetin gurur ve üstünlük olarak addedilmesi insanı salih amelden alıkoymaktadır. Bu anlayışa göre gerek dünyevi gerekse uhrevî saadet için bahsi geçen iman sahibinin semavi bir dine mensup olması kaydıyla müslüman, yahudi, hristiyan ya da sabîî olmasının önemi olmadığı anlaşılmaktadır.

Muhammed Abduh, Bakara sûresinin 62. âyetini fetret ehli ile de irtibatlandırmaktadır. Ona göre mükellefiyet dini tebliğ şartına bağlandığından Ehl-i sünnetin çoğunluğu fetret ehlinin uhrevi sorumluluktan kurtulacağı görüşündedir. Buna mukabil hak-batıl, helal-haram gibi hususların akıl yoluyla da bilinebileceğini savunan Mutezile ve bir takım Hanefiler ise fetret ehlinin

¹⁴ Ayet-i kerimelerin meali şöyledir: "Sizin kuruntularınızla değildir, Ehl-i kitabın kuruntuları ile de değildir. Her kim bir kötülük yaparsa onunla cezalandınır. Ve kendisi için Allah Teâlâ'dan başka ne bir yâr ve ne de bir yardımcı bulamaz. Ve erkekten ve kadından herhangi bir kimse, mü'min olduğu halde iyi işlerden bir şey işlerse işte onlar cennete gireceklerdir ve bir çekirdeğin arkasındaki bir çukurcuk kadar bile zulme uğramayacaklardır." (Nisâ 4/123, 124). Bahsi geçen ayeti kerimelerin klasik tefsirlerimizdeki yorumlarına dair bk. Muhammed Altaytaş, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap, İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık*, İstanbul, Büyüyenay Yayınları: 1996, s. 226-228.

mükellef olduğu görüşündedir. Abduh'un tercih ettiği yaklaşıma göre ise "sahip oldukları dinin özü ve cevheri yok olmayan" yahudiler, "İncil'e, Hz. İsa'ya ve onun getirdiği çağrının özü olan dinî mirasa sahip olan" hristiyanlar fetret ehli sayılmazlar. Sabiîlerin durumu ise tartışmalıdır. Fetret ehli sayılan hanif Araplar, yine fetret ehli kabul edilecekse onlara yakın konumdaki sabiîler İslâm gibi bir davetle yüz yüze geldiklerinde ona tabi olmakla mükelleftirler. Öyle anlaşıyor ki, *Menar* müfessirlerine göre, dinlerinin özüne sahip olan yahudi ve hristiyanlar son Peygambere tabi olmak ve müslüman olmakla mükellef değildir. Onlara göre sorumluluk tebliğ şartıyla sınırlandırılmaz, zira peygamberler, sadece aklın ulaştığı sonuçları pekiştirirler, sem'iyât ve ibadet gibi akılla erişilemeyecek bazı konularda bilgi verirler. Dolayısıyla insan hiçbir vahyi geleneğe muhatap olmasa bile aklı ile erişebildiği kadarından mesuldür.

Sonuç itibariyle Reşid Rıza ve üstadı Muhammed Abduh'a göre semavi din sahipleri peygamberlerinin kendilerine beyan ettiği sahih hal üzere teşbih, temsil, hulul ve ittihad gibi yollara sapmadan Allah'a ve ahiret gününe iman eder ve kendi şeriatlarınca salih amel işlerse müslüman olmadan Allah katında sevaba nail olur ve saadete erişirler.¹⁵

Bosna-Hersek'in XX. yüzyıldaki tanınmış âlim, araştırmacı ve fikir adamlarından olan ve *el-Menâr* ekolünün Yugoslavya'daki temsilcisi olarak görülen Cemâleddîn Efgânî (ö. 1897), Muhammed Abduh ve M. Reşid Rızâ'dan başka Muhammed Mustafa Merâgî (ö. 1945), Muhammed İkbal (ö. 1938) ve Mahmûd Şeltût (1963) gibi son dönem İslâm mütefekkirlerinin çizgisini takip eden Hüseyin Cozo da, (ö. 1982)¹⁶ aynı şekilde iman ve necat için Hz. Muhammed'e imanı ve müslüman olmayı zorunlu görmemiş bu fikrin Balkanlarda yayılması için çaba sarfetmiştir. Aynı zamanda döneminde yaklaşık üç buçuk milyon Müslümanı temsil eden Yugoslavya diyanet teşkilâtında da resmi görevli olan Hüseyin Efendi, Makedonya ulemâsından Kemal Aruçi'nin (ö. 1977) ağır eleştirilerine muhatap olmuştur. Bu konuda o, "Bir Âyet-i Kerîmenin Glasnik Dergisinde Yazılmış İndî ve Hakikate Tercüman Olmayan Bir Tefsiri Münasebetiyle Bir Cevap",¹⁷ başlıklı kapsamlı bir makale kaleme almış ve bu makalesinde klasik ilim geleneğimiz zaviyesinden onun görüşlerini reddetmiştir.

M. Abduh-R. Rıza çizgisindeki bu anlayışın Türkiye'deki en yakın ve etkili takipçisinin Süleyman Ateş olduğu söylenebilir. Ateş'e göre de iman, hidayet

¹⁵ Zikri geçen görüşler için bk. Muhammed Reşid Rıza, *Tefsirü'l-menar*, Beyrut, Dârü'l-fikr: 1954, I, 334-339.

¹⁶ Muhammed Aruçi, Mustafa Hasani, "Hüseyin Efendi, Cozo", *DİA*, İstanbul, TDV: 1988, XVIII, 543-544.

¹⁷ Bk. Aruçi, Kemal, "Bir Âyet-i Kerîmenin "Glasnik" Dergisinde Yazılmış İndî ve Hakikate Tercüman Olmayan Bir Tefsiri Münasebetiyle Bir Cevap", Adı geçen makale ilk defa 2018 yılında yayınlanabilmiştir. Bk. Meral Yahya, "Makedonyalı Kemal Aruçi'nin Hüseyin Cozo'ya Ehli Kitabın İtikadi Durumu Hususundaki Reddiyesi" *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, c. 1, s. 1, Edirne 2018, s. 52-104.

ve necat için yahudi ve hıristiyanların “Allah’a Kur’an’ın tanımladığı biçimde inanmaları Uzeyr’i veya İsa’yı Allah’ın oğlu saymamaları, ahirete de layıkı veçhile inanmaları, bunun yanında İslâm dinine girmeseler dahi Kur’an’ın Allah kelâmı Hz. Muhammed’in de hak peygamber olduğunu inkâr etmemeleri lazımdır.¹⁸

Aynı görüşünü Maide sûresinin 69. âyetinde de tekrar eden Ateş’e göre Allah’a ve ahirete inanıp iyi işler yapan müslümanlar ile Kur’an’a inanan yahudi, hıristiyan ve sabîîler kendi dinlerinde kaldığı halde mümin sayılır ve onlar da cennete giderler. Onların müslüman olmaları şart değildir. Fakat onlar Hz. Muhammed’e gelen vahyi inkâr ederse ve ona düşmanlık yaparsa, Tevrat ve İncil’in de gereğine ters düşeceklerinden Allah’tan indirileni reddetmiş sayılırlar. Zira “bütün dinlerin ruhu, Allah’ın buyruğuna saygı ve O’nun yaratıklarına şefkattir.”¹⁹

Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri’nin müellifine göre de müslümanlar yani Hz. Peygamber’in dinine tabi olanlar, yahudiler yani şirkten Allah’a dönüp Hz. Musa’nın dinine tabi olanlar, nasranîler yani Allah için peygamberine yardım eden Hz. İsa’nın dinine uyanlar, sabîîler yani Zebur okuyan Hz. Davud’un dinine mensup olanlar Âl-i İmran sûresinin 64. âyetinde, şirkte sapmadan müşterek tevhid esasında toplanmaya çağırılmıştır. Bu ayette ise bu müşterek noktaya “ahirete iman ve salih amel” gibi iki şart daha ilave edilmiştir. Buna göre bu dört dine mensup olanlardan, ikisi iman, biri amelle alakalı olan bu üç şartı yerine getirenlere, hem dünyada hem de ahirette korku ve hüzn olmayacak, bu iman ve amelleri cehennem korkusuna karşı kendilerine kalkan olacaktır. Yine müellife göre bu hükmü Hz. Muhammed’in peygamberliği öncesine mahsus kılmak da doğru değildir. Zira hüküm evrensel ve mutlak olduğundan böyle bir zaman ayrımı yapılamaz.²⁰

Yine ülkemizde yaygın olarak okunan ve belki de en meşhur meallerden birinin sahibi olan ve aynı çizgide olduğu anlaşılan Muhammed Esed (ö. 1992) de ayeti yorumlama sadedinde şu dipnotu düşmüştür: “Kur’an’da birçok kez tekrarlanan yukarıdaki paragraf, İslam’ın temel bir doktrinini inşa etmektedir. Başka hiçbir itikatta benzeri olmayan bir görüş zenginliği ile “kurtuluş” fikri, burada sadece üç şarta bağlanmıştır: Allah’a iman, hesap gününe iman ve hayatta doğru ve yararlı işler yapmak.”²¹

Bahsi geçen âyet-i kerimenin yorumunda aynı çizginin devamı olarak değerlendirilebilecek isimlerden biri de *Hayat Kitabı Kur’an, Gerekçeli*

¹⁸ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar: 1989, I, 174.

¹⁹ Bk. Ateş, III, s.33-34.

²⁰ Bayraktar Bayraklı, *Yeni bir anlayışın ışığında Kur’ân tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları: 2003, I, 470-474.

²¹ Muhammed Esed, *Kur’an Mesajı*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1996, I, 19.

Meal-Tefsir'in sahibidir. Bakara süresinin 62. âyetine düştüğü notlara baktığımızda onun şu ifadelerine tesadüf ediyoruz: “Kur’an hiçbir inancı ve mensuplarını sırf mensubiyetinden dolayı ne toptan mahkûm eder ne de aklar.” Ona göre “Allah’a iman, O’nun indirdiği ilahi mesajların tümüne ve mesajlarını gönderdiği peygamberlerin tümüne iman etmeyi içerir. Bu içeriğiyle Allah’a iman eden, ahirete iman eden ve salih amel işleyen herkes kurtuluşa erecektir.”²² Ehl-i kitabın tevhid itikadına davet edildiği Ali İmran süresinin 64. âyetinin²³ mesajını da Mustafa İslâmoğlu zımnen şöyle ifade eder: “Biz bize çağırıyoruz, siz de kendinize çağırmayın! Hep birlikte ilkeler üzerinde buluşalım! Allah’ın koyduğu ilkelere çağırmak Allah’a çağırmaktır.”²⁴ Öyle anlaşıyor ki müellife göre müslümanların yahudi ve hristiyanları İslâm’a çağırmaları gerekmiyor, İslâm’ın yahudi veya hristiyanlardan beklentisi de Müslümanları kendi dinlerine çağırmamalarıdır. Zira buluşma herhangi bir dini mensubiyette değil ilkelere olacaktır. Benzer bir yaklaşımı hidayet için müslümanları yahudileşmeye veya hristiyanlaşmaya çağıran Ehl-i kitaba cevaben nâzil olan Bakara süresinin 136. âyetinin yorumu vesilesiyle de tekrar eder: “Ey bizi kendilerine çağırınlar biz sizin bu çağrınıza karşılık sizi kendimize çağırıyoruz. Biz size ‘bizim gibi olun’ da demiyoruz. Biz herkesi ışığın kaynağına çağırıyoruz. Bunu yaparken de ‘siz-biz’ ayrımı yapmıyoruz.”²⁵ Bu ve benzeri ifadelerden öyle anlaşıyor ki İslâmoğlu’na göre Müslümanlar yahudi ve hristiyanları müslüman olmaya çağırıyor, “herkesi kendi ışığına”, “ilkeler üzerinde buluşmaya” çağırıyor. Yani ona göre hidâyet ve necat için tüm ilahi kitaplara ve peygamberlere iman etmek kaydıyla Allah’a ve ahirete iman edip salih amel işleyenlerin mensup oldukları dinlerini terk edip müslüman olmalarına gerek olmadığı anlaşılmaktadır. Buraya kadar İslâmoğlu’nun vurguları ile Abduh ve Reşid Rıza’nın vurguları arasındaki benzerlik dikkat çekiyor. Fakat İslâmoğlu, Kur’an’a ve Hz. Peygamber’e imanı gerekli görmesi konusunda M. Abduh ve R. Rıza’dan ayrılıp Süleyman Ateş ile aynı yaklaşımı, fakat onun kadar doğrudan ve açık bir ifade ile değil daha dolaylı ve örtük biçimde ortaya koyduğu anlaşıyor.

Ancak İslâmoğlu, bir video kaydında Bakara süresinin tefsiri bağlamında söyledikleriyle bu yaklaşımına farklı boyutlar ilave etmektedir. Buna göre ayetteki,

²² Bk., Mustafa İslâmoğlu, *Hayat Kitabı Kur’an, Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul, Düşün Yayıncılık: 2010, s. 27, 4. dipnot.

²³ De ki: “Ey ehl-i kitap! Bizim ile sizin aranızda müsavî olan bir kelimeye geliniz. Allah Teâlâ’dan başkasına ibadet etmeyelim. Ve O’na hiç bir şeyi şerik kılmayalım. Ve Allah Teâlâ’dan başka bazımız bazımızı rab ittihaz etmesin.” Eğer yüz çevirirlerse deyiniz ki, “Şahit olunuz, bizler muhakkak müslümanlarız.” (Âl-i İmran 64) Ayetin klasik tefsirlerdeki yorumu için bk., Altaytaş, *a.g.e*, s. 94-96.

²⁴ İslâmoğlu, *a.g.e*, s. 117, 3. dipnot.

²⁵ İslâmoğlu, *a.g.e*, s. 52, 3. dipnot.

“فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ” (Ve kendilerine asla korku yoktur. Ve onlar mahzun da olmayacaklardır.) ifadesinden, bahsi geçen zümrelerin cennete girecekleri manası çıkarılamaz. Buradan anlaşılması gereken, son peygambere ve kitaba iman etmese dahi, Allah’a ve ahiret gününe inanıp sâlih amel işleyenlerin bu yaptıklarının boşa gitmeyeceğidir. Zira buradaki ifadesine göre “cennete girmek, cehenneme girmek, cennete girmemek, cehenneme girmemek” hepsi ayrı birer kategoridir. “Cehenneme girmeyen cennete girer, cennete girmeyen yalnızca cehenneme girer demek için elimizde yeterli bir şey yoktur. Zaten a’raf diye bir a’raf vardır.” İslamoğlu’na göre İslâm çok değerli bir sistemdir. Sekiz cennet ve yedi cehennem katmanından bahsediyor. İslam fıkhı da çok değerlidir. İnsanı siyah-beyaz yani kâfir ve mümin olarak görmek zorunda olmadığımızı arada fâsık, mücrim gibi farklı mertebelerin de bulunduğunu dolayısıyla o İslâm’ın çok değerli sisteminin tek değerliye indirilmemesi gerektiğini ifade eder:²⁶

Özetle Bakara süresinin 62. ayetinin yorumundan hareketle modern dönemde Ehl-i kitabın itikadı ve necatı konusunda bizim misallerini zikrettiğimiz, ümmetin 1400 yıldır icma ettiği çerçevenin hududunu ihlal eden veya zorlayan anlayışları başlıca üç kategoride tasnif etmek mümkündür:

1. Birinci yaklaşıma göre Allah’a, ahirete iman edip iyi işler yapan semâvi kaynaklı din mensupları Hz. Peygamber’e ve Kur’an’a iman etmese ve tabi olmasa dahi istikamet üzere olup necata erebilecektir. Muhammed Abduh, Reşid Rıza ve onların yakın takipçilerinden Boşnak âlim Hüseyin Cozo’nun bu görüşte olduğu anlaşılıyor.
2. İkinci yaklaşıma göre Ehl-i kitap yukarıdaki şartlara ilaveten son peygambere ve kitaba iman etmelidir. Fakat tabi olması ve Müslüman olması gerekmez. Zira İslâm böyle bir mecburiyeti şart koşmaz. Süleyman Ateş, Mustafa İslamoğlu ve Muhammed Esed’in görüşleri bu kategoride değerlendirilebilir.
3. Benzer âyetlerin yorumundan hareketle Ehl-i kitabın itikâdî durumu hususunda 1400 yıldır Müslümanların kâhır ekseriyetinin icma ettiği çerçeveyi ihlâl ettiği açık olan bahsi geçen yaklaşımlardan başka bu derecede açık olmamakla beraber klasik anlayışın çerçevesini zorlayan hatta yer yer ihlâl eden yorumların yaygınlığı ise çok daha ileri düzeydedir. Bu yaklaşım sahipleri Kur’an-ı Kerim’e ve Hz. Peygamber’e imanı şart koşar, fakat bu tür ayetlerde gelenekte olduğu gibi tabi olmayı yani İslâm’a girme şartını genel bir kaide olarak vurgulamazlar. Ehl-i kitabın tamamın aynı olmadığı, son peygamberin risâletinden sonra Müslüman olmadığı halde Kur’an-ı Kerim’de bazılarının itikad ve amelinin övgüye

²⁶ İslamoğlu, video kaydı, (<https://www.youtube.com/watch?v=hnn5LWMfXxU-28.01.2018>)

değer görüldüğü, sahih iman şartından ayrı olarak amellerin karşılıksız kalmayacağı, İbrahimî dinlerin birbirine yakınlığı ve diyalogu gibi temalar bu anlayışın öne çıkardığı hususlardan başlıcalarıdır. Fakat bu yaklaşımın teşhis ve tespiti diğerlerine göre daha kapsamlı ve ayrıntılı bir çalışmayı gerektirdiğinden tebliğimizin sınırlarını aşmaktadır.²⁷

c. Sonuç ve değerlendirme:

Geçen asrın başlarına kadar başta müfessirler ve kelimciler olmak üzere ulemanın cumhuru, son peygamberin risaletinden sonra iman ve necatın Hz. Muhammed'e, kendisine verilen Kitab'a hem zahiren hem batinen iman ve bu ikisinin öğrettiği şekilde tevhidi, ahireti tasdik ile salih amel işleme, yani müslüman olma şartına bağlı olduğu hususunda icma etmişlerdi. Tabi olarak bu çerçevenin dışında kalmak da dalâlet ve küfür olarak addedilmiştir. Buna göre sahih imanın ve nihayetle necatın anahtarının iki şahadetin ilkinden yani "Lâ ilâhe illallah" ifadesinden ziyade ikincisinde yani "Muhammedun Rasûlullah" ifadesinde saklı olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Zira tevhidin daha evvel kendilerine kitap verilmiş olanların ihtilâf ve tahriflerinden berî sahih tarifi, yalnızca son peygambere verilen ve tahrife uğramayan tek ilahi belge olan Kur'an-ı Kerim'de ve bu belgenin sahih anlayışının miyarı olan sünnette mevcuttur.²⁸

Konuya dair yaptığımız kapsamlı kitap çalışmasında ulaştığımız bu neticenin benzerini, bahsini ettiğimiz Kemal Aruçi'nin Hüseyin Cozo'ya verdiği cevabî makalesinde de görüyoruz. Aruçi'ye göre de Hz. Peygamber'in peygamberlik davasına îmân etmenin lüzumu üzerinde, bin dörtyüz sene boyunca, her devirde yetişen bütün büyük müctehitler icma ve ittifak etmişlerdir. Resul-i Kibriyâ bu şekilde îmân etmişti. Ashab-ı güzîn, tabiîn ve ondan sonra bugüne kadar yetişen bütün müctehitler, müfessirler, hadisçiler, kelâmcılar, dinin cümle âlimleri hatta her asırda müslümaların umumu böyle iman etmişlerdir. Bu dava "*Benim ve ahabımın bulunduğu yol üzerinde bulunanlar*."²⁹ ile kastedilen "fırka-yı nâciye"nin davasıdır. İmanın gerektirdiği bütün hususları tasdik etmeyen kimse îmân-ı şer'î ile mümin sayılmaz. Îmân ile küfür arasında başka bir vasıta olmadığına göre imanın mukabili yalnızca küfürdür. Mükafat ve azap bakımından da cennet ve cehennemden gayri bir mekan yoktur.³⁰

²⁷ Bu konuda bir örnek olarak şu teze bakılabilir: Uğur Zenginer, *Modern dönem türkçe tefsirlerinde Ehl-i kitab'ın son peygambere ve kitaba imanı meselesine mukayeseli bir yaklaşım*, (Yüksek Lisans tezi) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı, Edirne: 2017.

²⁸ bk. Altaytaş, *a.g.e.*, s. 267. Bu iddianın ayrıntılı olarak temellendirilmesi için bk., Altaytaş, *a.g.e.*'in tamamı.

²⁹ Tirmizi, "İman" 18.

³⁰ bk. Meral Yahya, *a.g.m.*, s. 52-104.

Modern dönemde bilhassa, vesaiden/mebadiden öte, usûle/mesâile dair itikadî sahadaki köksüz bir takım yeni anlayışları, zaman ve zemine göre değişimi tabîî olan muamelata dair bazı meselelerdeki ihtilaflar gibi sıradan görüş/içtihat farklılığı gibi değerlendirmek zordur. Zira itikat ve haber sahasında neshin, zaman ve zemine göre değişimin caiz olmadığı hususunda ulema arasında icma vaki olmuştur.

İşte itikadî bir husus olan Ehl-i kitabın imanı ve necatı meselesinde modern dönemde şahit olduğumuz bir takım yeni anlayışların ve öne çıkan vurguların, Batı'nın fikrî parlaklığı ve maddi üstünlüğünün zihin ve ruh dünyamızda sebep olduğu buhranın, mağlubiyet duygusunun, çağın hâkim söyleminin ve oryantalizmin tazyik ve tesiri altında gerçekleştiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Oryantalistik dil ve zihniyetin, daha ziyade siyasi sonuçlar devşirmek için ilmi sahada ustalıkla inşa ettiği dil ve zihniyet XIX ve XX. asırlarda Müslüman aydınları da ziyadesiyle meşgul etmiş ve etkilemiştir. Şüphesiz bu zihniyete vücut veren ilklerden biri de meselâ Fransız İhtilali'nin "müsavât" söylemidir. Buna göre müslim ile gayri müslim, kadın ile erkek... her halükarda eşit olmalıdır. Zira son çeyrek asırda ülkemizi de ciddi manada tesiri altına alan, Medine sözleşmesi tartışmaları, bir arada yaşama ve hoşgörü edebiyatı, çok hukukluluk, dinler arası diyalog, medeniyetler ittifakı gibi "ılımlı ve liberal İslâmî söylemler" bahsi geçen zihniyetin devamı ve günümüzdeki yansımaları olarak değerlendirilebilir.³¹

Bu bağlamda M. Hamdi Yazır, Frenkler'in Bakara sûresinin 62. âyeti ile Maide sûresinin 69. âyetini bilhassa suistimal ettiklerini ifade eder. Zira Fransız müsteşrikler tarafından, Kur'an'ın Kazimirski³² (ö. 1887) tercümesi esas alınarak sûreler, âyetler konularına göre tertip edilmek ve birtakım notlar ilâve edilmek sûretiyle Fransızca olarak hazırlanmış *Tahlil edilmiş Kur'an*³³ isimli fihristini misal verir. Mukaddimesinde bu kitabın maksadı, müslümanları kitaplarıyla kandırabilmeleri için onlar üzerine memur olacak Fransızlar'a Kur'an'ın muhtevasını öğretmek ve bilhassa Cezayir müslümanları üzerinde Fransız siyasetine hizmet etmek olarak açıklanmıştır. İşte bu eserde bahsi geçen iki âyete "tolerans" yani hoşgörü konusu altında yer verilmiştir. Öyle anlaşıyor ki, müsteşrikler, her ne kadar Hz. Muhammed'e ve getirdiği kitaba iman etmeseler de, âyeti bu şekilde yorumlayarak Kur'an'a atıfla, müslümanlara Yahudilik ve Hristiyanlığın İslâmiyet'le aynı hizada hak dinler olduğunu benimsetmeyi ve bu

³¹ bk. İsmail Kara, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak, Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, Dergah Yayınları: 2017, s. 39.

³² Albin (Albert) de Biberstein Kazimirski, 1808 yılında doğmuş bilhassa *Le Koran* (Paris 1840) isimli Kur'an-ı Kerim tercümesi ile tanınan Polonya asıllı Fransız şarkiyatçısıdır.

³³ Orijinal adı *Le Koran Analyse* (Paris 1878) olan eser Jule la Baume tarafından hazırlanmış bir Kur'an fihristidir.

dinlere karşı geleneklerinden getirdikleri yargıları esnetmeyi amaçlamışlardır.³⁴ Akabinde bu yorumun benzerlerinin müslüman âlimler arasında taraftar bulduğuna şahit oluyoruz.

Bahis konusu olan bu tür kırılmalar ancak meşruiyeti tartışmalı yeni bir usulle mümkün olabilmıştır. Kur'an-ı Kerim'e dönüşe vurgu, şer'î delillerin ikincisi olan sünneti mevsukiyetinden hareketle itibarsızlaştırma ve icmayı yok sayma, Müslümanların 1400 yıllık ilmî, tarihi, kültürel tecrübesini paranteze almak suretiyle doğrudan Kur'an-ı Kerim'e müracaat etme, bu usulün esasını teşkil eder. Böylece modern vasatta şekillenmiş zihin, Kur'an'ı Kerim'de aradığını rahatça bulabilmek üzere sünnet ve icma gibi şer'î delilleri önemsizleştirmek suretiyle, ilim geleneğimizde çizilen hudutları aşarak yorum özgürlüğünü elde etmiştir. İşte günümüzde Bakara sûresinin 62. âyetinden hareketle Ehl-i kitabın itikadî durumuna dair bu tarz yorumlar meşruiyeti tartışmalı bu usulün mahsulüdür.

Aynı anlayışla irtibatlı olarak modern dönemde Kur'an-ı Kerim, sırf metninden, hatta meallerinden istifade edilerek anlaşılabilir kendi bütünlüğünü kendi içinde taşıyan bir metin olarak tasavvur edilmiş, bu da sırf metin tercümesinden ibaret olan meallerin revaç bulmasına zemin teşkil etmiştir. Hâlbuki geleneğimizde sırf metninden veya mealinden hareketle Kur'an Kerim'den istifade etme, ona müracaat etme, hüküm çıkarma yöntemi yoktu. Kur'an-ı Kerim, tefsirlerin birikimi eşliğinde anlaşılmaya gayret edilir, meseleler ilgili olduğu ilim dalının usûl ve sistematîği dâhilinde şer'î kaynaklara arz edilirdi.

Modern, bilhassa postmodern dönemde revaç bulan anlayışa göre mutlak bir hakikatin peşinde koşmaya gerek yoktur. Zira böyle bir hakikat olmadığı gibi buna ihtiyaç da yoktur. Artık hakikat namına hayata yön veren odak, Batı medeniyetinin üstünlüğünü temin eden sermaye ve bunun etrafında şekillenen kapitalist kültür ve ilişkiler ağının mahsulü olan pragmatik gerçeklikler ve değerlerdir. İlim ve bilim faaliyetleri dahi sermaye hâkimiyetinin tahkim ve devamını sağlayan, onun emrinde faaliyet gösteren birer araç olmalıdır. Bu sebeple dinler evrensel hakikatin mümessili oldukları iddialarından vazgeçmeli ve bu yeni düzenin kendisine tahsis ettiği sahaya göre yeni bir şekil almalıdır. İlle de bir hakikatin peşine düşülecekse bu hakikat kurumsal bir dini yapıdan ziyade "ortak bir gelenek, insanlık değerleri, dinlerin aşkın birliği, İbrâhimî dinlerin diyalogu, dini çoğulculuk, mevhum bir insanlık ideali" gibi "kuşatıcı" zeminlerde aranmalıdır. Nihayetinde hakikat arayışında geriye doğru oluşturulacak bahsi geçen bu kuşatıcı zeminin geleceğin aynasındaki yansıması, insanlık tarihinin ortak birikimi ve en ileri noktası olarak takdim edilen Batı'nın kendi dini, felsefi

³⁴ Yazır, *a.g.e.*, III, 1743, 1744.

ve tarihi tecrübesinin hasılası olan “çağdaş Batı medeniyeti” ve onun değerleri olacaktır. Bakara Sûresi’nin 62. âyetinden hareketle hakikatin İslâm’a münhasır olduğu anlayışının tartışmaya açılması ve örselenmesi ile böyle çok boyutlu bir proje, zihni ve tarihi bağlam arasında, farkında olunsun ya da olunmasın, alaka olduğu kanaatindeyiz. Böylece tahrife uğramayan sahih ilâhi kaynağa sahip olması sebebiyle hali hazırdaki medeniyetin tek hakiki rakibi, insanlığın ebedi kurtuluşunun tek imkânı olan İslâm dini tahrif edilmek suretiyle modern medeniyet içinde buharlaştırılmış olacaktır.

Tebliğimizin başında da ifade ettiğimiz üzere biz Müslümanlar son iki yüzyıldır derinleşerek devam eden bir buhran ve kriz dönemini yaşıyoruz. Kriz dönemlerinde selamete sahile ulaşmak bakımından sabitelere sahip çıkmak, onları tahrife uğratmadan sıhhatle geleceğe taşımak daha ziyade ehemmiyet arz etmektedir. Kanaatimizce pergel misali bir ayağımız usûl ve sabiteler üzerinde sabit-kadem olacak, diğeri ile çağımızı ilmiyle, felsefesiyle, siyasetiyle... basiret ve ferasetle araştıracağız. Zira bu faaliyetimizi samimiyet ve liyakatle sürdürebilir, rızasına tabi olursak O bize selamet yollarını göstereceğini vadediyor. En doğrusunu bilen de muvaffakiyete erdirecek olan da O’dur.

KAYNAKÇA

- Ayıntâbî Mehmed Efendi**, *Tefsîr-i Tibyân*, İstanbul, Dersaadet: 1320.
- Bayraktar Bayraklı**, *Yeni bir anlayışın ışığında Kur’ân tefsiri*, İstanbul: Bayraklı Yayınları: 2003.
- Ebû Mansûr el- Mâtürîdî**, *Te’vilâtü ehli’s-Sünne* (thk. Mecdî Bâsellûm), Beyrut, Daru’l-kitabi’l-ilmiyye: 2005.
- Fahreddin Razi**, *et-Tefsirü’l-kebir, Mefatihü’l-gayb*, Beyrut, Daru’l-fikr: 1981.
- İbn Cerîr et-Taberî**, *Câmiu’l-beyân fî tefsîri’l-Kur’ân*, Beyrut, Daru’l-fikr: 2005.
- İbn Kesîr**, *Fethü’l-kadîr tehzibi tefsîri İbn Kesîr*, Beyrut, Dâru Lübnan: 1992.
- İsmail Kara**, *Müslüman Kalarak Avrupalı Olmak, Çağdaş Türk Düşüncesinde Din Siyaset Tarih ve Medeniyet*, İstanbul, Dergah Yayınları: 2017.
- Kemal Aruçi**, “Bir Âyet-İ Kerîmenin “Glasnik” Dergisinde Yazılmış İndî ve Hakikate Tercüman Olmayan Bir Tefsiri Münasebetiyle Bir Cevap”, *Vrapçište* 15 Mayıs 1975, s. 1-36 (yazma nüshanın fotokopisi İSAM Dokümantasyon Servisi’ndedir)
- Meral Yahya**, “Makedonyalı Kemal Aruçi’nin Hüseyin Cozo’ya Ehli Kitabın İtikadi Durumu Hususundaki Reddiyesi” *Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi*, c. 1, s. 1, Edirne 2018, s. 52-104.
- Muhammed Aruçi**, Mustafa Hasani, “Hüseyin Efendi, Cozo”, *DİA*, İstanbul, TDV: 1988, XVIII, 543-544.
- Muhammed Esed**, *Kur’an Mesajı*, (çev., Cahit Koytak, Ahmet Ertürk) İstanbul: İşaret Yayınları, 1996.
- Muhammed Hamdi Yazır**, *Hak Dini Kur’an Dili*, Ankara, Diyanet İşleri Reisliği: 1935.
- Muhammed Reşid Rıza**, *Tefsirü’l-menar*, Beyrut, Dârü’l-fikr: 1954.

- Muhammet Altaytaş**, *Kur'ân-ı Kerim'de Ehl-i Kitap, İtikadî Açından Yahudilik ve Hristiyanlık*, İstanbul, Büyüyenay Yayınları: 2016.
- Mukâtil b. Süleyman**, *Tefsîr-i Kebîr*, thk. Abdurrahman Mahmud Şehhâte, çev. M. Beşir Eryarsoy, İstanbul, İşaret Yayınları: 2006.
- Mustafa İslâmoğlu**, *Hayat Kitabı Kur'an, Gerekçeli Meal-Tefsir*, İstanbul, Düşün Yayıncılık: 2010.
- Mustafa İslâmoğlu**, videokaydı, (<https://www.youtube.com/watch?v=hhn5LWMfXxU-28.01.2018>)
- Süleyman Ateş**, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul, Yeni Ufuklar: 1989.
- Uğur Zenginer**, *Modern Dönem Türkçe Tefsirlerinde Ehl-i Kitab'ın Son Peygambere ve Kitaba İmanı Meselesine Mukayeseli Bir Yaklaşım*, (Yüksek Lisans tezi/Danışman: Doç.Dr. Muhammet Altaytaş) Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilimdalı, Edirne: 2017.
- Zemahşeri**, *Keşşaf Tefsiri: el-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil* (metin-çeviri), çev. Muhammed Coşkun...[ve öte.] ; edt. Murat Sülün, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı: 2016.